

GI Geert
Noels

GAN

TIS

ME

**Van too big to fail
naar trager, kleiner
en menselijker**

C'était un cordonnier, sans rien d'particulier.
Dans un village dont le nom m'a échappé.
Qui faisait des souliers si jolis, si légers.
Que nos vies semblaient un peu moins lourdes à porter.
Il y mettait du temps, du talent et du cœur.
Ainsi passait sa vie au milieu de nos heures.
Et loin des beaux discours, des grandes théories.
A sa tâche chaque jour, on pouvait dire de lui.
Il changeait la vie.

— **Jean-Jacques Goldman**

Any intelligent fool can make things bigger,
more complex, and more violent.
It takes a touch of genius – and a lot of courage
to move in the opposite direction.

Perhaps we cannot raise the winds. But each of
us can put up the sail,
so that when the wind comes, we can catch it.

— **Ernst Friedrich Schumacher**

Problems cannot be solved at the same level
of consciousness that created them.

— **Albert Einstein**

Als je denkt dat je te klein bent om het verschil te maken,
heb je wellicht nog nooit de nacht doorgebracht met
een mug in je kamer.

— **Afrikaans gezegde**

Het is de mens die de Weg breder kan maken,
niet de Weg die de mens breder kan maken.

— **Confucius**

INHOUD

Inleiding	10
<i>Valsspelen in monopoly draait uit op gigantisme</i>	16
Gigantisme?	18
1 Size matters	21
2 Ongezonde concentratie in veel sectoren	38
3 Hogere winsten, lagere lonen in de economie	42
Conclusie	48
Groeihormonen van gigantisme	50
1 Vier decennia dalende rente: de grootste hefboom ter wereld	53
2 Globalisering	61
3 Bedrijven, vooral de grote, betalen steeds minder belastingen	63
4 De regelgever, vriend van grote ondernemingen	68
5 Technologie(platformen)	69
6 Crony capitalism	70
7 Groot voelt veilig aan	71
8 Onvoldoende optreden tegen wereldwijde kartels	73
9 Too big to fail	78
10 Big data	79
11 Escalerende demografie	79
12 Reclamebudgetten	81
Conclusie	82
Het Champions League-effect	84
1 Wat is het Champions League-effect?	86
2 Grote bieren, minder smaken	95
3 Mainstream wordt ook uw smaak	99
4 Walmartisatie van de retail	101
5 Big pharma: ziekten zijn big business	103
6 Big tech: ieder zijn monopolie	108
Conclusie	109

	Gigantisme brengt de mens in verdrinking	112
1	Walmartisatie leidt tot... obesitas	114
2	De middenklasse verdwijnt	117
3	Welvaartsziekten	120
4	Grote overheid, minder empathie	123
5	Megasteden verdrücken het individu	127
6	Ontsporende demografie verdringt het individu ten koste van de massa	132
	<i>Wolven in Yellowstone</i>	134
	Van groeioobsessie naar duurzame groei	138
1	Groei is normaal	141
2	Welke problemen met economische groei?	145
3	Duurzame groei	149
4	Giganten en zombies	152
	<i>De wereldwijde ponzi-economie</i>	156
	Kleiner, trager en menselijker: naar een duurzame wereldeconomie	160
1	Triggers van decentralisatie en verkleining	166
	<i>Technologie als motor van kleinere organisaties</i>	167
	<i>Menselijke voorkeur</i>	167
	<i>Falen van 'big'</i>	168
	<i>Robuustheid</i>	171
	<i>Loyaliteit</i>	172
2	Gigantisme is niet onomkeerbaar	175
3	Deglobalisering	177
4	Stadstaten en kleinere naties zijn de toekomst voor de globalisering 2.0	182

Arbiter

- 1 Minder interventionisme van de centrale banken 193
- 2 No too big to fail 194
- 3 Subsidiariteit: decentraliseer wanneer het kan 194

Spelregels

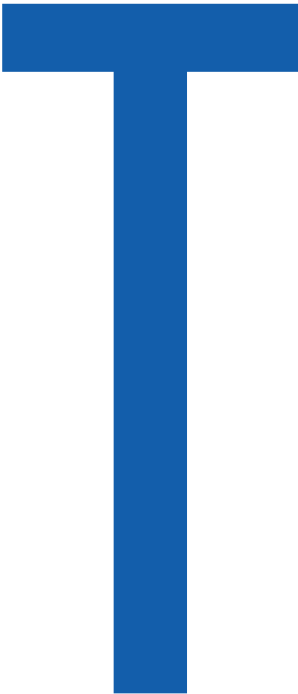
- 4 Achterpoortjes sluiten en hogere vennootschapsbelasting op internationaal vlak, en geen verschil tussen multinationale ondernemingen en kmo's 195
- 5 Strengere antitrustwetten 196
- 6 Verbod op overnames door gigabedrijven 196
- 7 CO₂-taks op internationaal transport 197

Spelers

- 8 Sociale regels aanvaarden 198
 - 9 Valsspelers uitsluiten of langdurig schorsen 199
 - 10 Afstand tussen spelers, arbiters en zij die de spelregels opstellen 200
- Davos: de prijs van exclusiviteit* 203
- Het kapitalisme redden van nepkapitalisten 204

- Conclusies 208
- Nawoord 220
- Tabellen en afbeeldingen 224
- Trefwoorden 226
- Eindnoten 229
- Bibliografie 233

INLEIDING

ien jaar na het begin van de financiële crisis, en tien jaar na mijn boek *Econoshock*, is het oppoortuun om een nieuwe analyse te maken van de wereldeconomie. Ligt de crisis definitief achter ons? Bedwongen de centrale banken de problemen door geld te drukken en het financiële systeem te stabiliseren? Hebben we de zwarte pagina echt omgeslagen?

Als de crisis achter de rug is, waarom lijkt de economie dan nog altijd ontspoord? Waarom pompen de centrale banken nog altijd onafgebroken geld in het financiële systeem? Hoe komt het dat we schulden blijven opstapelen, terwijl we genoegzaam weten dat dit een van de oorzaken was van de crisis? *Too big to fail* was een andere oorzaak van de malaise, en de reden waarom overheden tegen beter weten in instellingen hebben gered die ze eigenlijk liever hadden zien verdwijnen, omdat ze arrogant, hebzuchtig en

gevaarlijk waren. Hoe komt het dan dat veel van die *too big*-banken vandaag nog altijd overeind staan, en soms nog veel *bigger* zijn geworden?

Het uitgangspunt van dat soort analyses lijkt mij al fout. Dit was geen financiële crisis. De crisis was slechts een van de vele gevolgen van een diepere ontsporing van het economische systeem. Het was het eerste hartinfarct van een structuur die volledig uit evenwicht is geraakt. De groeiobsessie is zo ver gegaan dat alles wordt opgeofferd om maar verder te groeien, *whatever it takes*. Dat dit leidt tot een financiële crisis is alleen maar normaal omdat het financiële systeem dat boven het economische systeem groeit, door hefboomeffecten overmatig groot is geworden. Het is ongezond dat een financiële superstructuur vele malen groter wordt dan de onderliggende reële economie.

De complexiteit van de financiële crisis maakt dat veel mensen nog altijd niet goed begrijpen wat er is gebeurd. Daardoor wordt de geschiedenis

dikwijls herschreven – zoals: ‘Niemand was schuldig’ – en vooral sterk gesimplificeerd – zoals: ‘We hadden de Amerikaanse investeringsbank Lehman Brothers nooit mogen laten omvallen.’ De echte oorzaken van die crisis van 2008 zijn vandaag niet verdwenen, ze zijn zelfs nog niet echt getemperd. Het belangrijkste wat de wereldleiders hebben gedaan in de afgelopen tien jaar, is tijd kopen. De brandstof van de crisis is verder aangevoerd, en daardoor zijn we zelfs in overdrive gegaan: meer schulden, meer onevenwichten, een nog grotere financiële superstructuur.

Vandaag vinden we die laatste niet zozeer in het pure bankencircuit, maar meer en meer bij de centrale banken. Zij zijn de echte systeembanken geworden. Ze hebben die rol overgenomen van de grote, complexe banken uit de marktsector, zoals JP Morgan, Bank of America Merrill Lynch, Deutsche Bank of Goldman Sachs. Niemand die helemaal begrijpt wat ze echt doen en hoe die complexiteit beheerst kan worden. En niemand die weet hoe hun invloed op het financiële systeem en de wereldeconomie goed gecontroleerd kan worden. Hun onafhankelijkheid houdt hen ver weg van democratisch toezicht en controle. Sporadisch spreken ze met verkozenen in het parlement, of antwoorden ze op vragen van de pers. Ze spreken echter een sibillijnse taal, een cryptisch financieel-economisch jargon dat hun strategie onduidelijk maakt voor buitenstaanders. En kritische vragen verdrinken in horoscopische antwoorden die door iedereen anders kunnen worden geïnterpreteerd.

Om ze te begrijpen hoeven we niet te ontleden wat de centrale banken doen, maar vooral wat ze veroorzaken. De crisis uit zich immers in financiële instabiliteit, maar de oorzaak is niet louter van financiële aard.

De beleidsdaden die als oplossingen worden voorgesteld, rekken het systeem nog verder uit. Het onevenwicht neemt daardoor nog toe, tot het opnieuw een financieel-economisch hartinfarct zal veroorzaken. **Daarom is het nodig om over het systeem zelf na te denken. Wat zijn de elementen die het doen ontsporen?** Als we dat beter begrijpen, zien we ook beter de excessen, en snappen we waarom de medicijnen die worden voorgesteld en massaal gebruikt, de kwaal alleen maar verergeren.

Vandaag krijgen de klimaatzorgen dan weer evenveel aandacht als de financiële bekommernissen tijdens de crisis van 2008. Volgens mij hebben ze voor een groot stuk een gemeenschappelijke oorzaak: **gigantisme**. Ik geef toe, het is een eenvoudig begrip, maar het is een erg complex systeem dat vele facetten kent. Gigantisme is geen economisch begrip, het wordt vandaag vooral gehanteerd in de medische wereld om bijvoorbeeld te verwijzen naar een buitenmaatse groei van mensen. Intuïtief begrijpt u dat het gaat om groot, té groot. Net zoals in de natuur kunnen ook andere organismen te groot worden. Economische organisaties bijvoorbeeld, maar ook politieke entiteiten. Dat heeft dan weer een invloed op gebouwen, schepen of vliegtuigen, die meegroeien. Uit prestige, noodzaak of een combinatie van beide. Dat ego's en potentaten ook groter worden door dit fenomeen laten we even terzijde.

Er zijn meerdere oorzaken van gigantisme. We moeten ze in kaart brengen om te bevatten hoe de situatie eerst geleidelijk, en vervolgens zo exponentieel uit de hand kon lopen. Net zoals in de natuur is het een combinatie van elementen die uitmond in gigantisme.

Vervolgens kunnen we pas nadenken over echte oplossingen voor de crisis en de noodsituaties waarmee we nog te maken zullen krijgen. Want de oplossing voor dit fenomeen zal het economische en financiële systeem veel duurzamer maken. Maar het zal ook andere aspecten van onze maatschappij gezonder maken.

De financiële crisis was maar één dimensie van een bredere malaise. De ecologische en demografische ontsporingen zijn andere zijden van hetzelfde fenomeen. Zo komt de basisstelling van *Econoshock* toch weer om de hoek kijken: er zijn vandaag verscheidene gelijklopende veranderingen bezig. Door de manier waarop we impulsen geven aan de wereld-economie hebben we daar een zeer grote impact op.

Beleidsmakers zijn zich niet bewust van hun tunnelvisie. '**Groei is goed**', klinkt het, en tot op zekere hoogte is dat ook correct. Maar vanaf een zeker niveau gaat die stelling niet langer op. Het **centraliseren van macht en beslissingen** is een andere overtuiging van beleidsmakers:

HOOFDSTUK 1

GIGANTISME?

G

igantisme' is een eigenaardige term in een economische context. Het is eigenlijk een ziekte, die vooral duidt op wezens die te groot worden. Reuzengroei kent ook andere benamingen, zoals macrosomie, hyper-somie en acromegalie. Het leken me minder catchy titels voor een boek. Zelfs voor economen, die de *dismal science* beoefenen, klinken ze nog somber. Al deze benamingen verwijzen naar een abnormale groei van een lichaam. **Het gevolg van een overproductie van groeihormoon.** Dat vind ik uitermate interessant: organismen die te groot worden door overdreven stimuli, door een te grote dosis groeihormoon.

Wat geldt voor levende wezens mogen we ook gebruiken voor organisaties: sommige ondernemingen, instituten, ngo's, internationale organisaties of voetbalclubs

worden eveneens te groot. Ze worden giganten. Dat is voor de economie een ongezonde situatie, en daarom mag je gerust van een economische ziekte spreken. Het is een onevenwichtige toestand, een economische stoornis die kan worden overgedragen naar andere sectoren en activiteiten. Het is besmettelijk en economisch ongezond, en daarom moeten we gigantisme behandelen. **Of beter nog, proberen te voorkomen.**

Bij mensen is gigantisme vrij zeldzaam. Maar als ik een boek over gigantisme schrijf, betekent het dat ik me zorgen maak dat het in de economie veelvuldig voorkomt. Is dat zo? Een kleine inleidende situatieschets lijkt me noodzakelijk. Is er een probleem van grote organisaties, te grote bedrijven en buitenmaats gegroeide economische entiteiten? Of beelden we ons dat in? En is het niet altijd zo geweest?

De diagnose van economisch gigantisme is niet zo eenvoudig te stellen. Het objectief vaststellen kan het best op **drie manieren** gebeuren.

Ten eerste kun je de **abnormale grootte** op zich vaststellen, en die vergelijken met historische observaties. Zien we gigantische bedrijven en organisaties vandaag in een formaat en met een frequentie die we vroeger niet kenden? Dat is een eerste stap. Maar gigantisme gaat niet alleen om de grootte, maar ook om de gedragingen die wijzen op excessen van bedrijven die te groot zijn geworden in hun sector of activiteit. Economen zoeken daarom naar te **hoge marges** of excessieve winsten in bepaalde sectoren of bedrijven. Het gaat evenwel niet alleen om grootte of excessieve winsten, maar ook om **concentratie**. Excessieve grootte, concentratie én te hoge winstmarges duiden op gigantisme. Als we die pathologie kunnen vaststellen, hoeven we niet langer te twifelen. Dan kunnen we de diagnose verfijnen, de symptomen in kaart brengen en nadenken over de remedie om deze economische ziekte aan te pakken.

SIZE MATTERS

Het is niet moeilijk om cijfers te vinden die aantonen dat grote bedrijven een steeds groter stuk inpalmen van onze economie. Dat zien we in alle landen en in alle sectoren. In de VS is het gedeelte van de toegevoegde waarde die door de 200 grootste ondernemingen wordt gecreëerd in de naoorlogse periode gestegen van 30 tot bijna 45 procent. De grootste stijging deed zich voor tot 1975, maar in de afgelopen twee decennia is de trend opnieuw toegenomen.

GROTE BEDRIJVEN PALMEN DE ECONOMIE IN

AfB. 1 Toegevoegde waarde per grootte van de onderneming in de VS

TOP 200 PRODUCENTEN VS

30% TOEGEVOEGDE WAARDE 1947

45% TOEGEVOEGDE WAARDE 2012

Ook de Amerikaanse krant *The New York Times* onderzocht de omvang van Amerikaanse bedrijven, en kwam tot dezelfde conclusie. ‘Groter worden’ is een trend bij ondernemingen (zie afb. 2). Het aantal grote concerns groeit almaar, of we dat nu meten volgens beurskapitalisatie,^A deel van de toegevoegde waarde of het aantal werknemers dat ze tewerkstellen. We zullen later voldoende aantonen dat die bedrijven groter willen worden omdat ze er een belangrijk voordeel in zien: groot zijn geeft meer macht, wat uiteindelijk resulteert in meer winst. En als de concurrentie toeneemt, zullen ze zelf ook alleen maar groter willen worden. Een never-ending story waar iedereen iedereen achterhaalt.

Niet dat dit zonder slag of stoot gebeurt, politici wijzen af en toe op de gevaren. Ro Khanna, een Congreslid van de Democraten uit Silicon Valley, in de Amerikaanse staat Californië, wees er in een toespraak in 2018 ook op: ‘Een van de dingen waar de mensen in dit land tegen in opstand komen, zijn grote, groeiende instellingen.’¹ Mensen hebben het gevoel dat ze de controle kwijtraken over hun eigen lot.’ Dit is maar een van de gevolgen van het gigantisme, gevolgen die we in de volgende hoofdstukken uitvoerig zullen bespreken. Maar laten we eerst verder de kwaal in kaart brengen, en niet te veel op de symptomen en de patiënten ingaan die klagen over de ziekte.

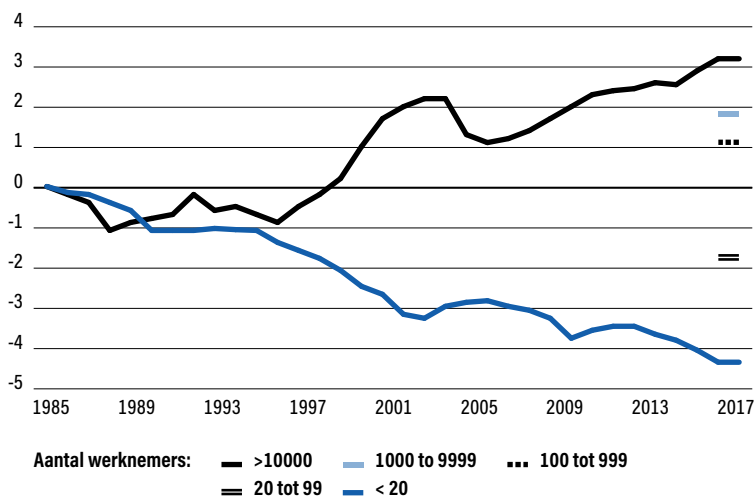
Wat het meest in het oog springt, is de toename van de **beurskapitalisatie** van grote concerns, zeg maar de totale waarde van de aandelen van een onderneming volgens de beurskoers. De Amerikaanse techbedrijven Apple, Google en Microsoft flirten met de grens van 1000 miljard dollar

^A De grootte van een bedrijf is niet met één parameter vast te stellen. Sommige ondernemingen tellen tienduizenden werknemers, maar zijn relatief onbelangrijk voor de werelddeconomie. Andere halen een miljardenomzet, maar als die het gevolg is van doorvoer (import/export), kan hun toegevoegde waarde verwaarloosbaar zijn. De beurswaarde houdt rekening met de toegevoegde waarde én met de toekomstige ontwikkeling van een bedrijf (in tegenstelling tot de omzet of het aantal werknemers vandaag), maar kan opgeblazen zijn (we spreken dan van zeepbellen of bubbels) en schommelt sowieso minstens 25 procent per jaar. ‘Groot’ kunnen we dus maar beter met meerdere parameters bekijken, maar beurswaarde is wel de enige parameter die ook rekening houdt met de toekomst van de onderneming.

BIG BUSINESS WORDT ALMAAR BIGGER

AFB. 2 Evolutie van de omvang van bedrijven in de VS

Bron: *The New York Times* op basis van data van het Census Bureau.

HET AANTAL BANEN BIJ GROTE AMERIKAANSE CONCERNS GROEIT, TERWIJL HET AANTAL WERKNEMERS BIJ KLEINE BEDRIJVEN IN DE VS DAALT.

marktkapitalisatie. Zelfs als daar 30 procent bij komt of afsmelt op de beurs, verandert dat weinig aan de situatie: het blijven enorme organisaties die de economie overheersen, zelfs op wereldschaal. Niet alleen technologiebedrijven zijn erg omvangrijk geworden, ook de farmaconcerns en banken zijn gigantisch in termen van beurskapitalisatie, aantal werknemers, balansen of omzet. Afbeelding 3 toont aan dat, omgerekend naar hedendaagse dollars, de omvang van de ondernemingen in de VS vandaag

AMERIKA'S TOP 10-BEDRIJVEN IN DE VOORBIJE 100 JAAR

AFB. 3 Grote van Amerikaanse beursgenoteerde bedrijven

Bron: howmuch.net/articles/100-years-of-americas-top-10-companies & forbes.com & Visual Capitalist

1917

Activa (miljard \$),
inflatiegecorrigeerd september 2007

U.S. STEEL
\$ 46,4 miljard
Staal

**AMERICAN TELEPHONE
& TELEGRAPH** \$ 14,1 miljard
Telecom

STANDARD OIL OF N.J.
\$ 10,7 miljard
Olie & gas

BETHLEHEM STEEL
\$ 7,1 miljard
Staal

ARMOUR & CO.
\$ 5,8 miljard
Voeding

SWIFT & CO.
\$ 5,8 miljard
Voeding

**INTERNATIONAL
HARVESTER** \$ 4,9 miljard
Machines

**E.I. DU PONT DE
NEMOURS** \$ 4,9 miljard
Chemie

**MIDVALE STEEL &
ORDONANCE** \$ 4,8 miljard
Staal

U.S. RUBBER
\$ 4,6 miljard
Rubber

1967

Marktwaarde (miljard dollar),
inflatiegecorrigeerd september 2007

**INTERNATIONAL BUSINESS
MACHINES** \$ 258,6 miljard
Technologie

**AMERICAN TELEPHONE
& TELEGRAPH** \$ 200,5 miljard
Telecom

EASTMAN KODAK
\$ 177 miljard
Film

GENERAL MOTORS
\$ 171,2 miljard
Automobil

STANDARD OIL OF N.J.
\$ 106,5 miljard
Olie & gas

TEXACO
\$ 82,3 miljard
Olie & gas

SEARS, ROEBUCK
\$ 64,6 miljard
Retail

GENERAL ELECTRIC
\$ 63,9 miljard
Conglomeraat

POLAROID
\$ 58 miljard
Film

GULF OIL
\$ 58 miljard
Olie & gas

2017

Marktwaarde (miljard dollar)
op 10 november 2017

APPLE
\$ 898 miljard
Technologie

ALPHABET
\$ 719 miljard
Technologie

MICROSOFT
\$ 644 miljard
Technologie

AMAZON
\$ 534 miljard
Technologie

FACEBOOK
\$ 518 miljard
Technologie

BERKSHIRE HATHAWAY
\$ 452 miljard
Conglomeraat

JOHNSON & JOHNSON
\$ 374 miljard
Farma

EXXON MOBILE
\$ 350 miljard
Olie & Gas

JPMORGAN CHASE
\$ 340 miljard
Financiële diensten

WELLS FARGO
\$ 266 miljard
Financiële diensten

TABEL 1 Grootste beursgenoteerde technologiebedrijven in de wereld

Bron: Bloomberg, februari 2019

	Marktkapitalisatie (Miljard dollar)		Marktkapitalisatie (Miljard dollar)
BAIDU	90	MICROSOFT	790
ALIBABA	435	ORACLE	182
TENCENT	416	INTEL	222
BAT	941	BROADCOM	108
		CISCO	212
FACEBOOK	470	NVIDIA	88
APPLE	785	IBM	122
AMAZON	795		
NETFLIX	148	NASDAQ 100	8000
ALPHABET (GOOGLE)	775	NASDAQ COMPOSITE	11600
FAANG	2937	S&P 500	23900

inderdaad uitzonderlijk is.^B We mogen ons trouwens niet alleen blindstaren op de VS: ook Chinese firma's hebben een omvang die wereldwijd indruk maakt.

De beurzen worden anno 2019 wereldwijd gedomineerd door technologiebedrijven. De VS en China verdelen netjes de top twintig, waarbij de allergrootste ondernemingen Amerikaans zijn en de rest een mix. Het betekent dat de Aziatische grootmacht bijna dezelfde techgiganten heeft als de VS. Voor elke Amazon vind je wel een Alibaba, voor elke Apple een Xiaomi.

Voor al Alibaba en Tencent hebben een beurskapitalisatie die vergelijkbaar is met die van hun Amerikaanse tegenhangers. **De 6 grootste Amerikaanse techbedrijven zijn even groot als de 94 volgende Amerikaanse technologiebedrijven samen...** Dat is een indrukwekkende omvang, maar duidt ook op een bijzondere concentratie (*zie verder*).

B Grote bedrijven hebben altijd bestaan, maar omgerekend naar dollars van vandaag zijn de giganten van vroeger dwergen tegenover de huidige (beursgenoteerde) bedrijven. Dat wil niet zeggen dat gigantisme vroeger geen probleem was, alleen is het probleem vandaag veel acuter.

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Coëditie voor Nederland met Spectrum,
onderdeel van uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv, Houten
www.unieboekspectrum.nl

Omslagontwerp Studio Lannoo

Vormgeving Thijs Kestens & Steven Theunis, Armée de Verre

Redactie Jan Lodewyckx

Foto omslag ImageSelect

Foto's binnenwerk iStock

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2019 en Geert Noels

D/2019/45/276 – ISBN 978 90 774 4537 2 – NUR 781

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.